

Verslag Platform Groen Erfgoed 6 Nieuwe Natuur in historisch groen

Datum: 2 maart 2011, 13.30 tot 17.00 uur

Locatie: Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, Smallepad 5, Amersfoort

Annemarie van Leeuwen - Inleiding

De afgelopen dertig jaar is het beheer in Nederland sterk gericht geweest op natuur, en veel minder op de cultuurhistorische waarden. Onder invloed van dit natuurbeheer, en de beperkte beheerbudgetten, verruigden veel gebieden en groeiden voorheen open plekken vaak dicht door spontane opslag van beplanting. Door deze verruiging leken zich unieke natuurwaarden te ontwikkelen. Maar is dit zo?

Bij de provincies en gemeenten maakt de ene afdeling natuurdoelenkaarten en de andere cultuurhistorische waardekaarten. Toch lijkt er geen harde scheiding te bestaan maar meer een stapeling met een geleidelijke overgang. Bijvoorbeeld op het landgoed Leyduin; dat heeft een complexbescherming als rijksmonument met o.a. een parkaanleg, maar het is ook onderdeel van de EHS, Natura2000 gebied en zelfs een beschermd bosreservaat. Hoe combineer je deze verschillende belangen, hoe vind je een gewenste balans; waar klop je aan voor subsidie; bij het cultuurloket, de BRIM, of het natuurloket ; het provinciaal Subsidiestelsel Natuur en Landschap?

Fabienne Hellendoorn - De gevolgen van beleid en regelgeving op cultuurhistorie

Fabienne droeg dit thema een jaar geleden aan. Zij is als cultuurhistoricus voor het brede terrein van historisch groen en cultuur onder andere werkzaam geweest bij de Provincie Noord Holland en nog steeds actief lid van diverse commissies. Zo stond zij, door haar lidmaatschap van een interdisciplinaire commissie, aan de wieg van de gedachte Behoud door Ontwikkeling; het latere Belvedere.

Fabienne constateerde dat eigenaren soms werden aangetrokken door subsidies voor natuurontwikkeling. De cultuurhistorische waarden komen dan onder druk te staan. Bijvoorbeeld doordat open ruimten dichtgroeien, of doordat het onderhoud stopt zodra de subsidies stoppen, en het gebied verruigt. Die ruige natuur kan het verzorgde, cultuurlijke, beeld van een landgoed verstoren. Ook de herkenbaarheid van het landgoed met zijn zelfvoorzienend systeem (veeteelt, landbouw, bosbouw, etc.) vervaagt. Dit gebeurt vooral wanneer niet voor het natuurdoeltype werd gekozen dat het dichtst bij de oorspronkelijke functie lag, maar wanneer voor het type met de hoogste subsidie werd gekozen.

De Nota Ruimte stelt dat natuurontwikkeling afgestemd moet zijn op de cultuurhistorische waarden in een gebied. Ook veel provincies en gemeenten hebben cultuurhistorische doelen gesteld. De overheden zijn meestal de trekker of opdrachtgever in natuurontwikkelings-projecten. Toch blijken zij nauwelijks bij te sturen op cultuurhistorie, zelfs als er duidelijke cultuurhistorische kaders zijn.

Door o.a. het Belvedere projectbureau "Behoud door ontwikkeling" is er meer aandacht voor cultuurhistorie gekomen. Toch zijn er in praktijk vaak problemen, zoals bleek bij het project "Cultuurhistorie natuurlijk" hierin werd een 12 tal projecten gevolgd en getoetst. Enkele bevindingen:

De projecten worden meestal aangestuurd vanuit de afdeling natuur. Het gevolg is dat een goede aansturing van en discussie over de ontwerpkeuzes m.b.t. cultuurhistorie lastig is.

Financiën spelen dikwijls een doorslaggevende rol. Een tekort aan menskracht of geld leidt er vaak toe dat cultuurhistorie onvoldoende meegenomen wordt in de plannen. Welke gevolgen de nieuwe bezuinigingen voor de cultuurhistorische factor zullen hebben is nog niet te overzien. Wel is duidelijk dat het nieuwe subsidiestelsel dat in de plaats van de oude regelingen is gekomen per 15 november 2010 onder de naam 'Natuur en landschapsbeheer' niet aan de vraag kan voldoen.

Dit gevoegd bij de conclusie uit het Belvedere rapport, geeft weinig reden tot optimisme voor het historisch groen en de cultuurhistorische waarden in het landschap.

Die conclusie luidde: natuurontwikkeling met primaire ecologische doelstellingen staat soms op gespannen voet met de cultuurhistorische waarden in het gebied. Ook is cultuurhistorisch natuurbeheer duurder dan "gewoon" natuurbeheer. Er is gebrek aan geschikte cultuurhistorische kennis en het is vaak lastig om (wel aanwezige) kennis te vertalen naar inrichtings- en beheerkeuzen.

Verschillende voorbeelden van landgoederen uit de regio Soest-baarn, leveren aandachtspunten:

- De monumentencommissie is te laat betrokken: zorg dat zij ook bij groene' onderwerpen op tijd betrokken is.
- Als het beheer niet is gegarandeerd, zou de wijziging niet uitgevoerd moeten worden.
- Vaak heeft een cultuurhistorische beheervorm op een landgoed de voorkeur: goed voor cultuurhistorie én biodiversiteit.
- Natuur zou over het algemeen ingepast moeten worden in bestaande structuren.

Links met meer informatie:

Provincie http://www.ipo.nl/publications?field_dossier_nid=138

Rijk <http://www.rijksoverheid.nl/onderwerpen/landschap>

Belvedere <http://www.belvedere.nu/page.php?section=09&pID=3&mID=3&dID=42> en <http://www.belvedere.nu/page.php?section=10&pID=9&mID=2&bID=378>

Luc Korpel, Staatsbosbeheer - Leenderbos; het landschap als leidraad bij natuurontwikkeling in een cultuurlandschap.

Het terugbrengen van natuur zoals die er vroeger lag: is dat nieuwe natuur? Of hernieuwde natuur? Bijvoorbeeld het kappen van bos om heide 'terug te brengen'. In het Leenderbos gingen natuurwaarden hard achteruit. Je wilt dan nieuwe natuur in een cultuurhistorisch landschap aanleggen. Om robuuste verbindingen (voor de migratie van planten en dieren) te maken zijn er structuren nodig die over/door de verschillende oude ontginningstypen heen gaan. Om te analyseren wat er was en daarmee het landschap te waarderen, gebruikt Staatsbosbeheer een lagenmethode om horizontale en verticale relaties in beeld te brengen.

De verticale samenhang ligt in a-biotiek (niet-levende omstandigheden als water, lucht, grondsoort), biotiek (levend, bijv. bodemvorming) en menselijk handelen. De verticale samenhang laat zien waar de beekdalen lagen, welke en hoe zandgronden gebruikt zijn (potstal, enkeerdgrond) en welke niet.

Maar ook horizontale samenhang in het landschap wordt bestudeerd. Die bestaat uit wegen, lanen, beekdalen en huidige waterlopen, verkaveling, wallen, etc.. De vorming van het landschap van prehistorie, kleinschalig gebruik, tot staatsbossen en modern gebruik is met kaarten en doorsneden in beeld gebracht. Er zijn archeologische waardekaarten, kaarten met agrarisch cultuurlandschap en kampen en kaarten met soorten bebossing.

Op de heide is in de jaren 1930 een naaldbos gepland. De ontginningswegen en ontwatering laten zien hoe de bebossing een nivellerende werking had. Er is nog wel te zien dat er verband is tussen de bodem en de aangeplante boomsoorten.

Met deze informatie is kunnen onderbouwde keuzen gemaakt worden over het beheer. Het landschap is daarbij leidend. Ook het waterschap doet mee. De uitvoering van de plannen gebeurt bij Staatsbosbeheer alleen als het beheer voor 10 jaar zeker is gesteld. Ook voor het toevoegen van een nieuwe laag zijn nu onderbouwde mogelijkheden: de beste plek, rekening houdend met cultuurhistorie en natuur, voor ingrepen als plaggen, inrichten ecologische corridors en recreatieve voorzieningen als fietspaden. Onderzoek, zoals bij deze landschapsbiografie van het Leenderbos, wordt een stuk moeilijker als er geen subsidie meer voor is.

Speakerscorner

Machteld Klees – Redacteur van **Oase**, prijst het laatste nummer van het tijdschrift voor tuinieren met wilde planten aan. <http://www.stichtingoase.nl/>

Fon Habets – Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, nieuwe **cursus groen erfgoed** voor (o.a.) gemeenteambtenaren Erfgoed in de praktijk:

<http://www.erfgoedindepraktijk.nl/cursussen/Paginas/Monumentaal-groen-in-de-praktijk.aspx>

Eric Blok – **programmacommissie** Platform Groen Erfgoed: 2/3 nieuwe leden voor de programmacommissie zijn welkom. Marloes Tigchelaar is gestopt.

[Naschrift uit meerdere aanmeldingen hebben we vooral aanvulling van kennis(sen) gevonden bij tuinbaas Peter Smink (beheer Hoevelaken), Luc Korpel (beleid terreinbeheer en cultuurhistorie Staatsbosbeheer) en Thera Lindenbergh (beheer en subsidie Groene Monumentenwacht).

Eric Brinckmann – Gestapelde functies op landgoed Het Lankheet in Haaksbergen

Sinds 2005 is op Het Lankheet in een historisch landschap een zogenaamd 'waterpark' ingericht. Beheerder Eric Brinckmann vertelt over gestapelde landschapsfuncties met water als verbindend element. Naast waterberging en -zuivering in rietbekkens, staan natuurontwikkeling, landschapskunst, houtveredeling, productie van biomassa en zorgprojecten centraal.

Erik Brinckmann heeft gezocht naar een duurzame invulling van het landgoed, daarbij inspeland op de vraag naar waterberging en de zorg om verdroging (van o.a. de broekbossen en veen). Langs de beken op het landgoed op de grens van Gelderland en Overijssel vond landbouw plaats. Het vruchtbare water uit de beek werd op het land gelaten bij wijze van bemesting. Ook de 19de eeuwse eigenaar van Heek experimenteerde met vloeiveiden om het land (zandgrond) te bevruchten. Gekozen is om te stoppen met de landbouw (die veelal uit maisteelt bestond) en deze ruimte als natuur in te richten. Daarbij moeten (delen van) het terrein ook aantrekkelijk zijn voor recreanten.

De huidige vloeiveiden werden min of meer toevallig gevonden bij een onderzoek naar de mogelijkheid tot waterwinning van een diepe watervoorraad (500 jaar oud). Daarbij werden niet alleen de 19de eeuwse maar zelfs middeleeuwse vloeiveiden ontdekt. De ontdekking van kunstmest (WOI) maakte een einde aan het gebruik van het systeem van bevoeiing.

Een proef met de vloeiveiden toonde dat het systeem nog steeds werkte. Eerst werd er uitsluitend met gebiedseigen water gewerkt. Dit bleek echter een marginaal effect te hebben op de waterstand, en daarmee op de verdroging (gemeten door Kiwa). Daarop is contact opgenomen met PRI (Plant Research International) van Universiteit Wageningen. PRI was juist op zoek naar een proeflocatie. Doel was om waterberging te combineren met zuivering door riet, zodat ook gebiedsvreemd water kon worden ingelaten. Hiervoor is veel ruimte nodig: ruimte om te bergen (in de winter zuivert riet het water niet) en te zuiveren. Op het Lankheet was 6 hectare beschikbaar.

Landschapsarchitect Strootman richtte het terrein in met rechthoekige bassins, een belvédère, en een 'beekdal' met stapstenen. Die laatste is het meest populair bij de bezoekers. In totaal beslaat het gebied 500 hectare.

Het riet wordt afgemaaid in oktober november tot februari. Als je eerder maait verzwakt de plant teveel. Binnenkort kan het maaisel (briketten) als biomassa worden opgestookt in een eigen centrale, die wordt gebouwd door Bioforte bv. Het verstoken van riet vereist een speciale centrale omdat afvalstoffen worden afgezet op de wand van de oven. De stroom moet aan derden worden geleverd.

Er is samenwerking gezocht met veel partijen, waaronder het waterschap, de waterzuivering, de Heidemij, Natuurmonumenten en Staatsbosbeheer. De Bosgroep monitort wat de gevolgen zijn van de verhoging van de waterstand. Verrassend is dat oude eiken na vijf jaar nog geen problemen vertonen, maar dat het broekbos het moeilijker heeft. Oude elzenstoven lijken het af te leggen. De nieuwe aanwas in het broekbos is groot.

Een andere vorm van duurzaam beheer bestaat uit het wateren (langere tijd laten drijven van het hout in het water) van goed stamhout van eigen landgoed. Om water op te leiden werd een oude sluis hersteld (uit de tijd dat er gevaren werd op de Buurse beek) en zijn vistrappen aangelegd. Wateren maakt het hout aanzienlijk harder. Van het hout worden schuren gebouwd en verkocht. Voor de zwaardere takken is het financieel nog aantrekkelijker om ze als vezelhout te verkopen. De dunnere takken gaan naar de biomassacentrale. Het Lankheet werkt samen met jeugdzorg aan het beheer van het landgoed. Het opzetten van een werkproces met de jongeren heeft een aanlooptijd nodig, maar daarna is het wel degelijk functioneel. Educatie is er in de vorm van samenwerking met Hogeschool Larenstein, het IVN en de rondleidingen door de historische kring.

Of het mogelijk is om de exploitatie van het landgoed op deze manier financieel rond te krijgen, zal blijken als het energieplan uitgevoerd wordt. De provinciale regeling voor natuurbeheer blijft nodig.

Joris Hellevoort van het Utrechts Landschap vertelt over de voortdurende afweging in het beheer ten gunste van natuur en/of cultuurhistorie bij in de dagelijkse beheerpraktijk. Joris beheert een aantal landgoederen waaronder de Niënhof, Oostbroek en Over-Holland.

Kernwoorden uit de beheervisie voor landgoederen zijn:

Aangenaam vertoeven, diversiteit aan stijlen, natuur op buitenplaatsen, verzorgde aanblik, behoud én eigen keuzes.

Het aangenaam vertoeven is een belangrijke ingrediënt op de landgoederen. Dit was ooit voorbehouden aan een 'happy few', maar tegenwoordig zijn de bezoekersaantallen enorm. De diversiteit aan stijlen kan liggen in de verschillende ontwerp-lagen die over elkaar heen liggen. Maar ook de verschillen tussen de landgoederen, de eigenheid, wordt bewaard. Natuur is altijd onderdeel van het aangenaam vertoeven geweest en ook nu nog aanwezig. De verzorgde aanblik slaat bijvoorbeeld op verzorgde lanen en paden. Behoud is in veel gevallen de basis, maar eigen keuzes, zoals het toevoegen van een nieuwe prieel horen ook bij de beheervisie. Een aantal ontwerptekeningen van landschapsarchitect Michael van Gessel die een nieuwe laag toevoegen aan de parken, worden getoond.

Bij het maken van keuzes in het beheer heb je rekening te houden met het wettelijk kader. Daarnaast volgt de eigen voortdurende afweging tussen natuur en cultuur. In sommige onderwerpen komen ze samen, zoals in het essenhakhout. Hiervan is echter nog maar weinig overgebleven. Andere afwegingen liggen op het gebied van recreatie en beleving, en kosten.

Wat kun je doen als je te weinig geld hebt om alle wensen uit te voeren? Joris adviseert in ieder geval de hoofdstructuur overeind te houden.

*Volgend Platform Groen Erfgoed: Woensdagmiddag **5 oktober** 2011 te Amersfoort, met als thema **Historisch Bos***